

Krajowa Strategia Innowacji Prawnej

DZIECI Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ A
WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚĆ

Belgium

Bulgaria

Czech Republic and
Slovakia

Ireland

Lithuania

Poland

Romania

Coordinator

Co-funded by the
European Union

**Helsinki Foundation for Human Rights
Warsaw, 2017**

Developed within the project “Innovating European lawyers to advance rights of children with disabilities” (JUST/2014/RCHI/AG/PROF/7362). The project is coordinated by Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) and co-financed by the European Union Rights, Equality and Citizenship (2014-2020) Programme.

Spis treści

Wprowadzenie	3
1. Prawo do życia w społeczeństwie.....	4
2. Prawo do edukacji.....	5
3. Prawo do opieki zdrowotnej.....	6
4. Prawo do rzetelnego procesu sądowego	7
5. Wolność od nadużyć	9
Metodologia.....	10
Wybór prawa podmiotowego	11
Przegląd środków ochrony prawnej	13
6. Postępowanie cywilne	13
7. Postępowanie karne.....	14
8. Postępowanie administracyjne	15
9. Postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym	15
Dobór spraw.....	16
Plan litygacji	17
10. Proces pozyskiwania klientów.....	17
11. Ścieżka litygacji	17
12. Kluczowi partnerzy	18
13. Plan zarządzania ryzykiem	18
14. Dalsze działania	18
Zasoby.....	19

Wprowadzenie

Polska nie posiada spójnego, centralnie koordynowanego i kompleksowego systemu ochrony dzieci. Regulacje dotyczące ochrony praw dziecka zawarte są w rozmaitych aktach prawnych różnej rangi. Polska ratyfikowała kilka międzynarodowych aktów prawnych dotyczących praw człowieka w zakresie ochrony praw dziecka. Jednym z nich jest Konwencja o prawach dziecka („Kpd”), której Polska była inicjatorem, oraz dwa protokoły fakultatywne do Konwencji: Protokół fakultatywny w sprawie zaangażowania dzieci w konflikty zbrojne oraz Protokół fakultatywny w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii.¹ Ponadto, Konstytucja RP gwarantuje ochronę praw dziecka (Artykuł 72). Co więcej, zasada ochrony dobra dziecka zawarta jest w wielu aktach prawnych, np. w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz Kodeksie postępowania cywilnego. W wielu obszarach, takich jak opieka zastępcza, pomoc społeczna, opieka zdrowotna, edukacja czy system zapobiegania przemocy w rodzinie, obowiązują zasady polityki nastawione na ochronę dziecka. Jednakże wszystkie wspomniane rozwiązania prawne nie tworzą i nie stanowią o istnieniu spójnego i kompleksowego systemu monitorowania i ochrony praw dzieci.

Ponadto, obecnie funkcjonujące elementy systemu ochrony praw dziecka często koncentrują się na zapewnieniu ochrony bez pełnego uznania statusu dziecka jako podmiotu, któremu przysługują uprawnienia. Dla organów krajowych, od ośrodków pomocy społecznej i szkół aż po sądy rodzinne, dziecko jest *przedmiotem* działań, opieki i ochrony. I chociaż działania te są motywowane przede wszystkim dobrem dziecka, dobro dziecka w konkretnym przypadku może być (i zazwyczaj jest) definiowane bez udziału samego zainteresowanego.² Zarówno kwestia wszczęcia postępowania (cywilnego, karnego czy administracyjnego), jak i jego przebieg i wynik pozostają zwykle poza kontrolą dziecka. W trakcie toczących się postępowań dzieci zdane są na pomoc przedstawicieli ustawowych i urzędników, i nie mają możliwości bezpośredniego zwrócenia się do instytucji orzekającej w danej sprawie np. z zażaleniem czy własną opinią. W przypadku postępowania w sprawach nieletnich system nie zapewnia wszechstronnej ochrony przysługującego dziecku prawa do rzetelnego procesu oraz prawa do obrony.

Traktowanie dziecka jako *podmiotu* praw wymaga natomiast przede wszystkim zabezpieczenia prawa dziecka do skutecznego środka odwoławczego w przypadku naruszenia jego praw. Jest to możliwe dzięki zapewnieniu dziecku dostępu do instytucji decyzyjnych, a w szczególności dostępu do wymiaru sprawiedliwości za pośrednictwem sądów. Aby system działał skutecznie, poza ochroną, dziecku musi przysługiwać prawo do informacji oraz prawo do bycia wysłuchanym na zasadach równości.³

---

¹ Wśród pozostałych istotnych międzynarodowych aktów prawnych, które Polska ratyfikowała bądź do których przystąpiła, wymienić można: Konwencję Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, Konwencję z 25 października 1980 r. dotyczącą cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, Konwencję z 29 maja 1993 r. o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienie międzynarodowego, Konwencję z 19 października 1996 r. o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dziecka.

² O. Trocha, „Udział dzieci w postępowaniu o ograniczenie władzy rodzicielskiej – raport z badań aktowych”, Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka T. 14 Nr 4/2015, <http://fdn.pl/vol-14-nr-4-wysluchanie-dziecka-w-postepowaniu-cywilnym-0>

³ Zob. Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom (przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 17 listopada 2010 r. na 1098 posiedzeniu zastępców ministrów),

Problemy związane z traktowaniem dzieci jako dysponentów praw oraz z ich dostępem do wymiaru sprawiedliwości, a w szczególności ograniczenia, jakim podlega ich prawo do bycia wysłuchanym, będą jeszcze wyraźniejsze w przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Wynika to z rozmaitych przyczyn, nie wyłączając stereotypów i uprzedzeń głęboko zakorzenionych w społeczeństwach i – co za tym idzie – w systemach prawnych.⁴ W tym kontekście postanowienia Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych („KPON”) dotyczące gwarancji dostępu do wymiaru sprawiedliwości wydają się być jednymi z najtrudniejszych do wdrożenia.

Choć prawo do skutecznego środka odwoławczego (określane również mianem prawa do wymiaru sprawiedliwości) jest przesłanką skutecznego korzystania z innych praw, dzieci z niepełnosprawnością intelektualną nie mogą w pełni korzystać z uprawnień przysługujących im w wielu obszarach. Celem obecnej strategii jest skatalogowanie obszarów, w których dzieci z niepełnosprawnością intelektualną są narażone na notoryczne naruszenia swoich praw, zidentyfikowanie jednego obszaru priorytetowego, w którym litygacja strategiczna może doprowadzić do właściwego rozwiązania problemów, oraz opracowanie ścieżki, która doprowadzi do uzyskania oczekiwanego rozstrzygnięcia i jego późniejszego wykonania.

W trakcie trwania projektu, który stał się podstawą opracowania omawianej strategii, partnerzy projektu z Mental Disability Advocacy Centre („MDAC”) zidentyfikowali pięć obszarów, w których dzieci z niepełnosprawnością intelektualną są najbardziej narażone na naruszenia przysługującym im praw. Są to: prawo do życia w społeczeństwie, prawo do edukacji, prawo do opieki zdrowotnej, dostęp do wymiaru sprawiedliwości i wolność od nadużyć. Wybór obszarów został dokonany na podstawie doświadczeń MDAC w dziedzinie prowadzenia postępowań w sprawach dotyczących praw dzieci z niepełnosprawnością w Europie. Doświadczenia Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka („HFPC”) zdobyte podczas realizacji aktualnych i wcześniejszych projektów potwierdzają, że wybór ten będzie aktualny również w realiach polskich. Poniżej przedstawiono wybrane problemy dotyczące praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, które pojawiły się w trakcie działalności HFPC i w toku projektu.

1. Prawo do życia w społeczeństwie

Artykuł 19 KPON gwarantuje wszystkim osobom z niepełnosprawnością równe prawo do życia w społeczeństwie, obejmujące prawo podejmowania takich samych wyborów jak pozostałe osoby. Na mocy art. 52 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uznaje wolność poruszania się oraz prawo wyboru miejsca zamieszkania i pobytu, przysługujące wszystkim osobom, również osobom z niepełnosprawnością.⁵ Bezpośrednio odnosząc się do osób z niepełnosprawnością, Konstytucja w art. 69 obliuguje władze publiczne do udzielenia tym osobom pomocy, w tym w obszarach zabezpieczania egzystencji, oraz szczególnej opieki zdrowotnej.

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3> (data dostępu: 24 kwietnia 2017).

⁴ Zob. np. Mental Disability Advocacy Centre (2015), *Access to Justice for Children with Mental Disabilities. International Standards and Findings from Ten EU Member States*, www.mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws2_standards_and_findings_english.pdf (data dostępu: 24 kwietnia 2017).

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., <http://trybunal.gov.pl/o-trybunale/akty-normatywne/konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej/>.

W trakcie prowadzonych prac, HFPC zauważyła liczne problemy dotyczące przysługującego osobom z niepełnosprawnością intelektualną prawa do życia w społeczeństwie. Były one związane m.in. z umieszczaniem takich osób w szpitalach psychiatrycznych na podstawie Ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego.⁶ Co do zasady, przyjęcie do szpitala psychiatrycznego wymaga zgody pacjenta. Jeżeli zaś chodzi o małoletnich, to zgodnie z art. 22 ust. 3 Ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, zasadniczo niezbędna jest jedynie zgoda przedstawiciela ustawowego. Ustawa ta jednak przewiduje pewien wyjątek od tej zasady. Zgodnie z art. 22 ust. 4, jeżeli przyjęcie do szpitala dotyczy osoby małoletniej powyżej 16. roku życia zdolnej do wyrażenia zgody, wymagana jest zgoda tej osoby. Ustawodawca tym samym zakłada, że po ukończeniu 16. roku życia pacjent osiąga stopień dojrzałości intelektualnej i emocjonalnej niezbędny do zrozumienia informacji medycznych oraz do wyrażenia świadomej i wiążącej zgody na leczenie.⁷ W przypadku sprzecznych oświadczeń dziecka i jego przedstawiciela ustawowego, zgodę na przyjęcie do szpitala wyraża sąd opiekuńczy. Co za tym idzie, zgoda dziecka w wieku poniżej 16 lat nie jest wymagana, nawet jeżeli dziecko jest w stanie ją wyrazić. Rzecznik Praw Obywatelskich skierował do Trybunału Konstytucyjnego wnioski o zbadanie konstytucyjności przepisów, które ograniczają zakres obowiązywania wymogu uzyskania zgody dziecka wyłącznie do dzieci w wieku powyżej 16 lat. Ostatecznie, Trybunał Konstytucyjny uznał te przepisy za zgodne z Konstytucją.⁸ Niezależnie jednak od orzeczenia Trybunału, stosowanie tego przepisu bez zapewnienia odpowiednich standardów może prowadzić do naruszeń prawa dziecka do życia w społeczeństwie. Litygacja strategiczna w sprawach wynikających z zastosowania tego przepisu może skutkować ukształtowaniem właściwej praktyki orzeczniczej wywodzącej się z omawianych przepisów, np. w zakresie wysłuchań dzieci.

2. Prawo do edukacji

Artykuł 24 KPiO gwarantuje prawo osób z niepełnosprawnością do edukacji. Jak stanowi ten artykuł, „[w] celu realizacji tego prawa bez dyskryminacji i na zasadach równych szans, Państwa Strony obowiązane są zapewnić włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji”. Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych dokonał wykładni tego prawa oraz zobowiązań Państw Stron w Komentarzu Ogólnym nr 4. Jednakże przysługujące niepełnosprawnym dzieciom prawo do edukacji na zasadzie równych szans z innymi osobami nie podlega w Polsce pełnej ochronie. Dziecko z niepełnosprawnością ma do wyboru naukę w szkole ogólnodostępnej, integracyjnej oraz specjalnej. Chociaż dzieci z niepełnosprawnością intelektualną mają prawo wybrać włączającą edukację w szkołach ogólnodostępnych, dostępność takiej edukacji stanowi nierzadko problem, który jest najbardziej widoczny na późniejszych etapach kształcenia szkolnego. Jak wynika z badania przeprowadzonego niedawno przez Rzecznika Praw Obywatelskich, niezależnie od tego, że pewna liczba dzieci z niepełnosprawnością rozpoczyna naukę w szkołach ogólnodostępnych, jest niemal pewne, iż dane dziecko z niepełnosprawnością zakończy edukację w szkole specjalnej.⁹ Wnioski te zostały potwierdzone badaniem ścieżek edukacji dzieci z niepełnosprawnością przeprowadzonym przez Instytut Badań Edukacyjnych. Autorzy badania sugerują, że taki „odpływ” uczniów ze szkół dostępnych dla wszystkich wynika z braku właściwych mechanizmów wsparcia dla dzieci z niepełnosprawnością w szkołach ogólnodostępnych, co związane jest z historycznym rozwojem polskiego systemu edukacji dla dzieci z niepełnosprawnością. Przez długie lata w systemie tym

⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej.

⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 11 października 2011 r., sygn. K 16/10.

⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 11 października 2011 r., sygn. K 16/10.

⁹ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Równe szanse w dostępie do edukacji osób z niepełnosprawnościami. Analiza i zalecenia*, <https://www.rpo.gov.pl/pliki/13490881580.pdf>.

dominowały szkoły specjalne, które obecnie mają o wiele większe możliwości wspierania dzieci z niepełnosprawnością, zarówno jeżeli chodzi o wyposażenie, jak i personel.¹⁰ Umieszczanie dzieci w szkołach specjalnych będzie jednak utrzymywać ich segregację i spowolni rozwój otwartych i przychylnych postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością. Praktyka ta narusza standardy ustanowione w KPON i objaśnione w Komentarzu Ogólnym nr 4. Zgodnie z tym Komentarzem, „realizacja postanowień Artykułu 24 ust. 2 pkt a wymaga wprowadzenia zakazu wyłączenia osób z niepełnosprawnością z ogólnego systemu edukacji, w tym poprzez stanowanie przepisów ustawowych bądź wykonawczych, które ograniczają inkluzję takich osób z uwagi na ich niepełnosprawność bądź jej stopień, np. uzależniających włączenie od potencjału danej osoby albo powołujących się na nieproporcjonalne i nieuzasadnione obciążenie jako uzasadnienie zwolnienia z obowiązku zapewnienia racjonalnego usprawnienia.”¹¹

3. Prawo do opieki zdrowotnej

Doświadczenia HFPC pokazują, że wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich jest jednym z obszarów, w których zabezpieczenie prawa do opieki zdrowotnej jest szczególnie trudne. Problem dostępu do opieki psychiatrycznej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych („MOW”) i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii („MOS”) został dostrzeżony przez Rzecznika Praw Pacjenta.¹² W swoim wystąpieniu z 2014 r. Rzecznik powołał się na wyniki badań przeprowadzonych wśród personelu 20 polskich szpitali psychiatrycznych oraz opinie wyrażone przez Konsultanta Krajowego w dziedzinie psychiatrii dzieci i młodzieży. Rzecznik był zaniepokojony faktem częstych hospitalizacji nieletnich znajdujących się w MOW-ach i MOS-ach oraz nierealizowania recept wystawianych przez lekarzy po wypisaniu pacjentów ze szpitali, co wskazuje na brak odpowiedniej opieki psychiatrycznej we wspomnianych placówkach. Jak wskazują przytoczone przez Rzecznika dane z 2013 r., dzieci przebywające w tych placówkach stanowią 7% pacjentów poddanych hospitalizacji. Rzecznik zauważył również, że hospitalizacje są szczególnie częste w okresie ferii zimowych i wakacji. Przeprowadzając monitoring miejsc pozbawienia wolności dla nieletnich HFPC zauważyła zwiększone zapotrzebowanie na opiekę psychiatryczną i psychoterapeutyczną.¹³ Problem wciąż czeka na rozwiązanie, a dzieci – zamiast uzyskać odpowiednią pomoc na miejscu w ośrodku bądź w poradniach środowiskowych – poddawane są hospitalizacji.

Ponadto, warto wspomnieć w tym kontekście treść art. 12 Ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Z doświadczeń HFPC wynika, że problemem pozostaje kwestia praktyki stosowania tego przepisu: w pewnym zakresie, problem ten jednak można byłoby rozwiązać dzięki litygacji strategicznej. W myśl artykułu 12, w sytuacji, gdy u nieletniego zostanie zdiagnozowane np. upośledzenie umysłowe bądź choroba psychiczna, sąd rodzinny może orzec umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym bądź innym odpowiednim

---

¹⁰ Instytut Badań Edukacyjnych (2014), *Realizacja badania ścieżek edukacyjnych niepełnosprawnych dzieci, uczniów i absolwentów – raport końcowy*, str. 13, <http://eduentuzjasci.pl/badania/110-badanie/825-badanie-sciezek-edukacyjnych-niepelnosprawnych-dzieci-uczniow-i-absolwentow.html> (data dostępu: 24 kwietnia 2017).

¹¹ Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, Komentarz Ogólny nr 4 z 25 listopada 2016 r., CRPD/C/GC/4, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/4&Lang=en. (data dostępu: 2 lipca 2017)

¹² Wystąpienia dostępne są na stronie:

www.bpp.gov.pl/gfx/bpp/userfiles/_public/bip/wystapienia_rzecznika/rrzpp-41-15-2014-bw-19.11.2014.pdf (data dostępu: 12 kwietnia 2017).

¹³ M. Szwał, K. Wiśniewska, M. Wolny (2015), *Dzieci po drugiej stronie muru*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, s. 130, http://beta.hfhr.pl/wp-content/uploads/2015/10/HFPC_dzieci_po_drugiej_stronie_muru.pdf (data dostępu: 17 kwietnia 2017).

zakładzie leczniczym. Zastosowanie takich środków uzależnione jest od wystąpienia przesłanek ogólnych wszczęcia postępowania w sprawach nieletnich. Może zatem nastąpić na skutek ujawnienia u nieletniego oznak demoralizacji bądź popełnienia czynu karalnego. Zgodnie z treścią art. 25 ust. 2 wspomnianej Ustawy, umieszczenie nieletniego w takiej placówce może wymagać zasięgnięcia przez sąd opinii zespołu biegłych. Jednakże, sąd może również polegać na wcześniejszej opinii na temat dziecka, jeżeli została ona przygotowana nie wcześniej niż na 6 miesięcy przed rozpoczęciem postępowania. Wobec faktu, że przedmiotowy środek zakłada znaczne naruszenie wolności dziecka, można by oczekiwać zastosowania bardziej rygorystycznych przesłanek umieszczenia dziecka w takich placówkach na mocy wspomnianego artykułu, a w szczególności wymogu skorzystania z najbardziej aktualnych danych dotyczących dziecka. Inną kwestią, która również wzbudza wątpliwości, jest możliwość umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

4. Prawo do rzetelnego procesu sądowego

W świetle polskiego prawa dziecko może uczestniczyć w postępowaniu karnym, cywilnym i administracyjnym oraz w postępowaniu w sprawach nieletnich w rozmaitych rolach. Doświadczenia HFPC dowodzą, że w każdym z tych obszarów istnieją liczne problemy prawne i praktyczne związane z ochroną prawa dziecka do rzetelnego procesu sądowego. Co więcej, badania i analiza pokazują, że dostęp do wymiaru sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnością intelektualną może być niezmiernie utrudniony. W 2013 r. Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną wystosowało list otwarty do posłów, w którym zwróciło uwagę na szereg problemów doświadczanych przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną, które mają styczność z wymiarem sprawiedliwości. W swoim liście Stowarzyszenie wskazało problemy takie jak brak odpowiedniej reprezentacji i pomocy, brak systemowych rozwiązań gwarantujących osobom z niepełnosprawnością prawo do obrony oraz brak wsparcia psychologicznego, jak również brak odpowiednio przeszkolonych biegłych sądowych, którzy mogliby uczestniczyć w postępowaniach.¹⁴ Podobne kwestie zostały poruszone w analizie przeprowadzonej przez zespół Biura Rzecznika Praw Obywatelskich.¹⁵ Nie ma jednakże żadnego kompleksowego badania czy analizy dotyczącej dzieci z niepełnosprawnością intelektualną jako „klientów” wymiaru sprawiedliwości. Z uwagi na brak takiej analizy, kwestia prawa dzieci z niepełnosprawnością intelektualną do rzetelnego procesu sądowego jest interpretowana z punktu widzenia ogólnych problemów, których w kontekście dostępu do wymiaru sprawiedliwości mogą doświadczyć dzieci, z jednej strony, oraz – z drugiej strony – tych problemów, z którymi mogą borykać się osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Badanie dotyczące wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom przeprowadzone przez HFPC dla Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej ujawniło znaczące rozbieżności pomiędzy procedurą karną i cywilną, zarówno na poziomie prawa, jak i praktyki.¹⁶

---

¹⁴ Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, List otwarty z dnia 27 czerwca 2013 r., http://niepelnosprawni.pl/files/www.niepelnosprawni.pl/public/pliki_do_pobrania/psouu_list_270613.pdf (data dostępu: 10 lipca 2017).

¹⁵ Rzecznik Praw Obywatelskich, Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia, Warszawa 2016, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Dost%C4%99p%20os%C3%B3b%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciami%20do%20wymiaru%20sprawiedliwo%C5%9Bci.pdf> (data dostępu: 10 lipca 2017).

¹⁶ Agencja Praw Podstawowych, *Country reports for the comparative report on Children and Justice* (Raporty krajowe na potrzeby raportu porównawczego dotyczącego Dzieci i Wymiaru Sprawiedliwości), <http://fra.europa.eu/en/country-data/2015/country-reports-comparative-report-children-and-justice> (data dostępu: 10 lipca 2017).

Ogólnie rzecz biorąc, najlepsze rozwiązania legislacyjne i praktyczne w kontekście prawa dziecka do rzetelnego procesu sądowego zostały opracowane w postępowaniu karnym. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego („k.p.k.”) zawiera specjalną, przyjazną dziecku procedurę przesłuchiwania dzieci będących ofiarami bądź świadkami przestępstw. Procedura ta składa się z kilku elementów, które mają chronić małoletnie ofiary i małoletnich świadków przed wtórną wiktyimizacją i zabezpieczać dobro wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z przepisami opisywanej procedury, dzieci, które padły ofiarą bądź były świadkami pewnych rodzajów przestępstw, powinny być przesłuchiwane tylko raz, w obecności psychologa. Przesłuchanie powinno być przeprowadzane w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach, w sądzie bądź poza nim. Na podstawie k.p.k. Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie określające, w jaki sposób należy przygotować przesłuchanie i jakie warunki należy zapewnić dziecku.¹⁷ Ponadto, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę opracowała nieformalne wytyczne, które zostały zaakceptowane przez Ministra Sprawiedliwości i opublikowane na jego stronie.¹⁸

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego („k.p.c.”) zawiera dwa główne przepisy stanowiące o obowiązku wysłuchania dziecka przez sąd. Są to: art. 216¹ i art. 576 § 2.¹⁹ Obowiązek ten jest uzależniony od oceny możliwości dziecka przeprowadzanej przez sąd. Tym samym, wysłuchanie dziecka przez sąd powinno mieć miejsce w sytuacji, gdy pozwala na to jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości oraz z uwzględnieniem, w miarę możliwości, rozsądnych życzeń dziecka. W k.p.c. brak jest konkretnych przepisów określających sposób, w jaki takie wysłuchanie powinno zostać przeprowadzone. Jedyne wyraźne wytyczne co do sposobu przeprowadzenia wysłuchania znajdują się w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych.²⁰ Paragraf 154 Regulaminu stanowi, że o ile jest to możliwe, wysłuchanie przeprowadza się w przeznaczonym i przystosowanym do tego celu pomieszczeniu. Jeśli nie ma takiego pomieszczenia w siedzibie sądu, można przeprowadzić wysłuchanie także w spełniającym te warunki pomieszczeniu znajdującym się poza budynkiem sądu, w szczególności współpracując w tym zakresie z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną praw dzieci. Z wysłuchania sporządza się notatkę służbową.

Jeżeli chodzi o praktykę, to – jak wynika z badań aktowych przeprowadzonych przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę w czterech sądach rejonowych w Polsce w latach 2015-2016 – niewiele dzieci bierze w ogóle udział w postępowaniach. Badanie obejmowało analizę 124 spraw dotyczących ograniczenia władzy rodzicielskiej. Łącznie, sprawy te dotyczyły 179 dzieci. Jedynie 49% dzieci, których sprawy uwzględniono w badaniu, uczestniczyło w postępowaniu w

---

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego, Dz. U. poz. 1642.

¹⁸ Wytyczne są dostępne na stronie:

<https://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/przeciwdzialanie-przemocy-wobec-dzieci/przyjazne-przesluchanie-dziecka/> (data dostępu: 19 kwietnia 2017).

¹⁹ Artykuł 216¹ Kpc ma zastosowanie do postępowań spornych i spraw dotyczących dziecka, podczas gdy artykuł 576 § 2 stosuje się do postępowań niespornych i spraw dotyczących osoby lub majątku dziecka.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych, Dz. U. poz. 2316.

jakikolwiek sposób, podczas gdy 5% (9 dzieci) miało bezpośredni kontakt z sądem.²¹ Spośród dzieci, które miały bezpośredni kontakt z sądem, wszystkie były nastolatkami.

Istnieją wreszcie przepisy dotyczące udziału dzieci w postępowaniu w sprawach nieletnich. Procedura regulująca te kwestie stanowi mieszankę przepisów postępowania cywilnego i karnego. Ogólnie rzecz biorąc, jest ona oparta o przepisy k.p.c., jednakże zezwala na stosowanie środków detencyjnych, które w swej istocie można uznać za środki o charakterze sankcyjnym. Niedostateczne zachowanie standardów rzetelnego procesu zostało zauważone w dwóch wyrokach sztrasburskich dotyczących postępowań w sprawach nieletnich w Polsce. W wyroku *Adamkiewicz przeciwko Polsce*,²² Europejski Trybunał Praw Człowieka („ETPCz”) stwierdził naruszenie Artykułu 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka („EKPC”) z uwagi na brak odpowiedniego dostępu do adwokata. W tym samym wyroku, ETPCz orzekł również, że fakt, iż w składzie orzekającym na etapie procesu zasiadał ten sam sędzia, który rozpoznawał sprawę na etapie postępowania wyjaśniającego, stanowił naruszenie Artykułu 6 Konwencji. Drugi precedensowy wyrok dotyczący wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Polsce został wydany przez ETPCz w sprawie skarżącego umieszczonego w schronisku dla nieletnich. Jego pobyt w schronisku został przedłużony o okres 5 miesięcy bez postanowienia sądu. ETPCz uznał, że taka praktyka stanowi naruszenie Artykułu 5 EKPC.²³

5. Wolność od nadużyć²⁴

Przepisy Ustawy o ochronie zdrowia psychicznego mogą skutkować naruszeniami przysługującego dzieciom prawa do wolności od nadużyć. Artykuł 18 Ustawy ustanawia możliwość stosowania przymusu bezpośredniego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi przy wykonywaniu czynności przewidzianych w tej Ustawie. Możliwość ta istnieje w trzech rodzajach sytuacji: (1) zamachu przeciwko życiu lub zdrowiu (pacjenta lub innej osoby) lub bezpieczeństwu powszechnemu; (2) gwałtownego niszczenia przedmiotów znajdujących się w otoczeniu pacjenta; lub (3) w przypadku poważnego zakłócenia lub uniemożliwienia funkcjonowania placówki udzielającej świadczenia zdrowotnego w zakresie psychiatrycznej opieki zdrowotnej lub placówki pomocy społecznej. Użycie siły jest dopuszczalne bez względu na wiek pacjenta. W swoich uwagach do nowelizacji Ustawy o ochronie zdrowia psychicznego sporządzonych w 2016 r. HFPC pokreśliła potrzebę wprowadzenia odrębnych przepisów dotyczących stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec dzieci poniżej 16. roku życia. Fundacja przywołała postulat CPT, zgodnie z którym małoletni w ogóle nie powinni być poddawani takim środkom, z zastrzeżeniem dopuszczalności możliwości przytrzymania osoby do czasu jej uspokojenia.²⁵ Jak na razie jednak takie przepisy nie zostały wprowadzone, a przesłanki zastosowania przymusu bezpośredniego (a w szczególności ostatnia z nich) pozostają nieostre. W świetle powyższego, wypracowanie w ramach litygacji strategicznej właściwego standardu orzecznictwa, który

---

²¹ O. Trocha, „Udział dzieci w postępowaniu o ograniczenie władzy rodzicielskiej – raport z badań aktowych”, *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* T. 14 Nr 4/2015, <http://fdn.pl/vol-14-nr-4-wysluchanie-dziecka-w-postepowaniu-cywilnym-0>.

²² Europejski Trybunał Praw Człowieka, *Adamkiewicz przeciwko Polsce*, nr skargi 54729/00.

²³ Europejski Trybunał Praw Człowieka, *Grabowski przeciwko Polsce*, nr skargi 57722/12.

²⁴ W zakresie naruszeń wolności od nadużyć, istnieją relacje dotyczące przypadków złego traktowania dzieci z niepełnosprawnością intelektualną przebywających w domach pomocy społecznej. Zob. np. www.gazetakrakowska.pl/magazyn/a/co-sie-dzialo-za-drzwiami-domu-pomocy-spoecznej,10658769/ (data dostępu: 17 kwietnia 2017).

²⁵ Helsińska Fundacja Praw Człowieka (2016), *Opinia HFPC do rządowego projektu ustawy o ochronie zdrowia psychicznego oraz niektórych innych ustaw*, www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/11/Opinia-HFPC-nowelizacja-u.o.z.p..pdf (data dostępu: 17 kwietnia 2017).

zapewniłby dzieciom lepszą ochronę ich praw, mogłoby stanowić uzupełnienie niekompletnych regulacji prawnych.

Co więcej, jak wskazują skargi kierowane do Rzecznika Praw Pacjenta, w szpitalach często panują bardzo złe warunki bytowe: wnętrza są zdewastowane, pościel – zużyta, brak jest zamkniętych szafek i papieru toaletowego, a sale są przepełnione; problem stanowi również jakość wyżywienia. Litygacja strategiczna podejmowana w tym zakresie, np. w formie powództw o ochronę dóbr osobistych, mogłaby doprowadzić do poprawy tych warunków.

Metodologia

Poniższa strategia została opracowana w ramach międzynarodowego projektu zatytułowanego „Innovating European Lawyers to Advocate for the Rights of Children with Mental Disabilities”, którego koordynatorem jest MDAC. Strategia ta opiera się na trzech głównych elementach: doświadczeniu HFPC w pracy z prawami dzieci i osób z niepełnosprawnością, efektach realizacji wspomnianego projektu w Polsce oraz ukierunkowanym badaniu źródeł wtórnych obejmującym konsultacje eksperckie.

HFPC posiada rozległe doświadczenie związane z prawami dzieci oraz osób z niepełnosprawnością, obejmujące nie tylko kierunkową litygację strategiczną, ale również projekty badawcze i monitoringowe w zakresie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom i wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. W latach 2012-2015, HFPC, działając jako Krajowy Punkt Kontaktowy Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej, prowadziła badanie dotyczące praw dzieci w postępowaniach cywilnych i karnych, którego głównym obszarem zainteresowań było prawo do informacji i prawo do bycia wysłuchanym. W trakcie tego badania przeprowadzono indywidualne wywiady z prawnikami i innymi osobami zawodowo związanymi z wymiarem sprawiedliwości, a także z dziećmi, które miały styczność z sądami. W latach 2013-2014 HFPC przeprowadziła również monitoring miejsc pozbawienia wolności nieletnich, w czasie którego szczególny nacisk położono na warunki panujące w tych placówkach, relacje między dziećmi i opiekunami, kontakty ze światem zewnętrznym, prawo do prywatności, monitoring wizyjny, środki przymusu bezpośredniego, świadczenia medyczne oraz procedurę składania skarg. Wyniki badania wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom oraz monitoringu miejsc pozbawienia wolności przeznaczonych dla dzieci, które weszły w konflikt z prawem wykorzystane zostały przy wyborze obszarów zainteresowania z perspektywy litygacji strategicznej dotyczącej praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną.

W 2016 r. HFPC przeprowadziła polską edycję projektu „Innovating European Lawyers to Advance Rights of Children with Disabilities” koordynowanego przez MDAC. Na projekt ten złożyły się trzy główne etapy. Pierwszy z nich obejmował pilotażowe szkolenie w zakresie praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną przeznaczone dla prawników-praktyków. Podczas tego szkolenia MDAC i HFPC przetestowały w praktyce materiały szkoleniowe, jak również zapoznały się z opiniami uczestników szkolenia co do możliwych kierunków przyszłej litygacji strategicznej dotyczącej praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Ukoronowaniem projektu było dwudniowe szkolenie na temat praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną połączone z elementami planowania strategicznego.

Szkolenie poprzedziło trzeci etap projektu – Krajowy Dzień Strategii Innowacji Prawnej. Wydarzenie to zgromadziło przedstawicieli kluczowych interesariuszy projektu, w tym praktykujących prawników specjalizujących się w sprawach związanych z prawami dzieci,

przedstawiciele Urzędów Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka oraz organizacji pozarządowych zaangażowanych w ochronę i promocję praw dziecka. W trakcie żywołowej dyskusji uczestnicy skoncentrowali swoją uwagę na dwóch obszarach – edukacji i dostępie do wymiaru sprawiedliwości. W szczególności debatowano na temat niewłaściwego wykorzystania zasobów publicznych przeznaczonych do wspierania edukacji dzieci z niepełnosprawnością, braku racjonalnych usprawnień oraz praktyce występowania i przesłuchiwanie dzieci w postępowaniach cywilnych.

W celu stworzenia kompleksowego katalogu potrzeb w zakresie wykonywania praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną przeprowadzono przegląd dokumentów z zamiarem ustalenia wcześniejszych badań przeprowadzonych w tym obszarze. Kwerenda publikacji i danych statystycznych objęła strony internetowe organizacji pozarządowych pracujących z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną, a także instytucji publicznych takich jak Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka czy Główny Urząd Statystyczny. Ponadto, konsultowano się z ekspertami co do możliwych kierunków przyszłej litygacji strategicznej dotyczącej praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną.

Wybór prawa podmiotowego

Bazując na doświadczeniach HFPC, efektach projektu “Innovating European Lawyers to Advocate for the Rights of Children with Mental Disabilities” oraz dalszych badaniach źródeł wtórnych i konsultacjach z ekspertami, zdecydowaliśmy o wyborze prawa do skutecznego środka odwoławczego – które w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych określone jest jako „dostęp do wymiaru sprawiedliwości” – a w szczególności prawa do rzetelnego procesu sądowego w kontekście postępowań w sprawach nieletnich, jako głównego przedmiotu przyszłej litygacji strategicznej w zakresie praw osób z niepełnosprawnościami. Istnieją cztery powody uzasadniające taką decyzję.

Po pierwsze, podobnie jak ma to miejsce z innymi problemami dotyczącymi ochrony praw dziecka, w przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną trudności z dostępem do wymiaru sprawiedliwości występują ze szczególnym nasileniem. Ogólnie rzecz biorąc, polski wymiar sprawiedliwości jest nieprzygotowany do spełniania potrzeb osób z niepełnosprawnością. Uczestnicząc w postępowaniu sądowym, osoby z niepełnosprawnością intelektualną muszą stawić czoła licznym problemom, począwszy od braku właściwie przeszkolonych specjalistów, poprzez zmedykalizowane postrzeganie niepełnosprawności, aż po trudności z uznawaniem autonomii decyzyjnej osób z niepełnosprawnością intelektualną.²⁶ W tym kontekście, problemy dzieci z niepełnosprawnością intelektualną nie zostały właściwie dostrzeżone i rozwiązane ani w postępowaniu karnym, ani w cywilnym.

Drugim powodem wyboru tego obszaru jest sposób funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich oraz brak właściwego uznania potrzeb dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w ramach tego systemu. Jest to szczególnie istotny problem, ponieważ dzieci z niepełnosprawnością intelektualną stanowią, „nieproporcjonalnie duży odsetek obwinionych w

---

²⁶ Rzecznik Praw Obywatelskich, Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia,

<https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Dost%C4%99p%20os%C3%B3b%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciami%20do%20wymiaru%20sprawiedliwo%C5%9Bci.pdf> (data dostępu: 19 kwietnia 2017).

systemach wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich”.²⁷ Przepisy regulujące postępowania w sprawach nieletnich nie tylko są niedostosowane do potrzeb dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, ale również nie tworzą, co do zasady, kompleksowego i sprawiedliwego systemu. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przyjęta została 26 października 1982 r. i pomimo licznych nowelizacji wciąż nie odpowiada w pełni współczesnym standardom. W pierwotnym zamiarze jej twórców, Ustawa miała być kompleksową regulacją obejmującą swoim zakresem nieletnich, którzy dopuścili się czynów zabronionych prawem karnym lub przejawiają cechy demoralizacji. To założenie od początku było niemożliwe do realizacji, jako że w zależności od trybu postępowania (opiekuńczo-wychowawczego lub poprawczego) stosowane są przepisy bardzo różniących się od siebie procedur sądowych – karnej lub cywilnej. Ten proceduralny dualizm powodował przez wiele lat złożone problemy interpretacyjne (dwa podstawowe problemy wskazano w Części 1, omawiając prawo do rzetelnego procesu sądowego). W tym kontekście, uprawnienie sądu cywilnego do stosowania środków, które powinny być uznawane za sankcję karną jest postrzegane jako jeden z największych problemów z punktu widzenia prawa do rzetelnego procesu. W 2013 r. HFPC przeprowadziła badanie aktowe w zakresie prawa do rzetelnego procesu w postępowaniu w sprawach nieletnich. Analiza 105 spraw wykazała, że jedynie w niewielkiej liczbie przypadków zakończonych przeprowadzeniem postępowania opiekuńczo-wychowawczego nieletni posiadali obrońcę. Co więcej, nieletni nie zawsze otrzymywali rzetelne informacje o przysługujących im prawach, a ich rodzice i opiekunowie nie zawsze zawiadamiani byli o zatrzymaniu dziecka.²⁸

Po trzecie, w trakcie prowadzonej przez siebie działalności HFPC wskazywała na liczne naruszenia praw człowieka dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. Podejmowane przez HFPC działania badawcze i monitoringowe ułatwiły wskazanie problemów związanych nie tylko z prawem do rzetelnego procesu sądowego, ale też z prawem do wolności osobistej, prywatności i dostępem nieletnich do świadczeń zdrowotnych.²⁹ Przykładowo, przeprowadzony przez HFPC monitoring miejsc pozbawienia wolności dla nieletnich ujawnił systemowy brak należytego dostępu do pomocy psychiatrycznej i psychologicznej, z której mogłyby korzystać dzieci przebywające w takich placówkach.

Kończąc, należy wspomnieć, że badania zrealizowane na potrzeby niniejszej strategii wykazały niedostępność kompleksowych, szczegółowych i zdezagregowanych danych dotyczących udziału dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach w sprawach nieletnich. Wyniki działań monitoringowych z lat ubiegłych uzupełnione zostały wieloma aktualnymi doniesieniami medialnymi, które wskazują na liczne naruszenia praw człowieka dotyczące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną uczestniczące w postępowaniach w sprawach nieletnich. Na przykład, na początku 2017 r. media relacjonowały sprawę dziecka z niepełnosprawnością intelektualną, które zostało zatrzymane przez policję w klasie i doprowadzone na komisariat, gdzie przesłuchano je pod nieobecność opiekuna prawnego.³⁰ Choć przepisy umożliwiają przesłuchanie dziecka w obecności pedagoga szkolnego (tak było w opisywanym przypadku),

---

²⁷ Mental Disability Advocacy Centre (2015), *Access to Justice for Children with Mental Disabilities. International Standards and Findings from Ten EU Member States*, [w:]

²⁸ Jasiński W., Pietryka A., *Fairness in juvenile justice proceedings – findings of case file research*, [http://www.bghelsinki.org/en/media/uploads/documents/reports/special/bhc_\(2014\)_children_deprived_from_liberty_en.pdf](http://www.bghelsinki.org/en/media/uploads/documents/reports/special/bhc_(2014)_children_deprived_from_liberty_en.pdf) (data dostępu: 19 kwietnia 2017).

²⁹ M. Szwałt, K. Wiśniewska, M. Wolny (2015), *Dzieci po drugiej stronie muru*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka s. 130, http://beta.hfhr.pl/wp-content/uploads/2015/10/HFPC_dzieci_po_drugiej_stronie_muru.pdf (data dostępu: 17 kwietnia 2017).

³⁰ Gazeta Wyborcza, <http://wyborcza.pl/1,75398,21086608,policjanci-zabrali-niepelnosprawnego-chlopca-z-lekcji-nie-powiadomili.html?disableRedirects=true> (data dostępu: 24 kwietnia 2017).

albo osoby najbliższej dziecku, z możliwości takiej należy korzystać w sytuacjach wyjątkowych, a w takiej sytuacji w pierwszej kolejności powinni zostać zawiadomieni opiekunowie prawni dziecka. Ponadto, we wspomnianej sprawie policja nie zastosowała żadnych środków służących ochronie dziecka i zupełnie nie dostosowała postępowania do potrzeb dziecka z niepełnosprawnością intelektualną. Biorąc pod uwagę brak niezbędnych ram prawnych, istnieje realna możliwość, że opisywana sprawa nie stanowi odosobnionego przykładu.

Z powyższych powodów, litygacja strategiczna prowadzona w celu zwiększenia standardów ochrony prawa do rzetelnego procesu w sprawach dzieci z niepełnosprawnością intelektualną wpłynie nie tylko na pozycję procesową takich dzieci, ale również na cały system wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Polsce.

Przegląd środków ochrony prawnej

Ogólnie rzecz biorąc, litygacja strategiczna dotycząca praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną może być prowadzona trzema głównymi ścieżkami: w ramach postępowania cywilnego, karnego i administracyjnego. Istnieje ponadto nadzwyczajny tryb wnoszenia skarg do Trybunału Konstytucyjnego, który może doprowadzić do uznania przepisu, który stanowił podstawę wydania prawomocnego wyroku w danej sprawie, za niezgodny z Konstytucją. Wybór odpowiedniej ścieżki zależy od prawa podmiotowego, które zostało naruszone, i od okoliczności danej sprawy.

6. Postępowanie cywilne

W postępowaniu cywilnym ofiary naruszenia praw człowieka mogą skorzystać z powództwa o ochronę dóbr osobistych na mocy art. 23 i 24 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny („k.c.”).³¹

W myśl art. 23 k.c. dobra osobiste pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Katalog dóbr osobistych ma charakter otwarty. Obejmuje on np. zdrowie, wolność, cześć, swobodę sumienia, nazwisko i pseudonim, tajemnicę korespondencji, nietykalność mieszkania. Rozszerzanie listy chronionych prawa poza dobra osobiste wskazane w ustawie można przypisać działalności sądów.

W przypadku naruszenia, ofiara może na mocy art. 24 k.c. żądać zaniechania działania, które zagraża jej dobru osobistemu, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia ofiara może także żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

Takie powództwo może zostać wniesione w odniesieniu do różnych naruszeń, np. w przypadku nadużyć w instytucji publicznych, naruszenia prawa do opieki zdrowotnej bądź odmowy przyjęcia dziecka do szkoły publicznej. Powództwo należy wytoczyć w sądzie okręgowym, który jest sądem pierwszej instancji w tego typu sprawach. Ewentualna apelacja trafi do sądu apelacyjnego. Ostatnim, nadzwyczajnym środkiem w postępowaniu cywilnym jest skarga kasacyjna, którą można wnieść do Sądu Najwyższego. W myśl art. 398¹ k.p.c. skarga kasacyjna może zostać

---

³¹ Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r.

wniesiona przez stronę postępowania, Rzecznika Praw Obywatelskich bądź Prokuratora Generalnego. Zgodnie z art. 398³ k.p.c. skarga kasacyjna powinna opierać się na naruszeniu prawa materialnego przez błędną jego wykładnię lub niewłaściwe zastosowanie, bądź naruszeniu przepisów postępowania, jeżeli uchybienie to mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy.

Ogólnie rzecz biorąc, dzieci nie mogą bezpośrednio uczestniczyć w postępowaniu cywilnym i powinny być reprezentowane przez opiekunów prawnych. Jednakże, k.p.c. dopuszcza dwa przypadki, w których dziecko zostanie wysłuchane bezpośrednio przez sędziego. Zgodnie z art. 216¹ k.p.c. sąd powinien wysłuchać dziecko w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka, natomiast w myśl art. 576 § 2³² k.p.c. sąd wysłucha dziecko w sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka. Obowiązek, o którym mowa w obu artykułach, jest uzależniony od oceny możliwości dziecka przeprowadzanej przez sąd. Tym samym, wysłuchanie dziecka przez sąd powinno mieć miejsce w sytuacji, gdy pozwala na to jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości oraz z uwzględnieniem w miarę możliwości rozsądnych życzeń dziecka. W k.p.c. brak jest konkretnych przepisów określających sposób, w jaki takie wysłuchanie powinno zostać przeprowadzone. Wspomniane jest jedynie, że wysłuchanie powinno odbyć się w specjalnie przystosowanym pomieszczeniu w sądzie bądź poza salą posiedzeń sądowych.

7. Postępowanie karne

W postępowaniu karnym, ofiary naruszeń praw człowieka mogą zawiadomić policję o popełnieniu przestępstwa. W toku postępowanie przygotowawczego, pokrzywdzonym przysługuje zestaw uprawnień, np. prawo do bycia wysłuchanym, prawo do informacji oraz prawo do żądania zabezpieczenia poszczególnych dowodów. Ponadto, po zakończeniu postępowania przygotowawczego i skierowaniu sprawy do sądu, pokrzywdzony może występować również jako oskarżyciel posiłkowy. Co więcej, warto zauważyć, że w przypadku powtórnego wydania postanowienia o umorzeniu albo odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego, pokrzywdzonemu przysługuje prawo do złożenia w sądzie subsydiarnego aktu oskarżenia. Podobnie do postępowania cywilnego, postępowanie karne jest dwuinstancyjne. Istnieje również możliwość złożenia skargi kasacyjnej, jest to jednak nadzwyczajny środek odwoławczy. Przesłanką złożenia skargi kasacyjnej jest naruszenie przepisu prawa materialnego wynikające z jego niewłaściwej interpretacji albo niewłaściwego zastosowania lub też możliwość naruszenia prawa procesowego.

W postępowaniu karnym dziecko może występować w charakterze świadka albo świadka będącego jednocześnie pokrzywdzonym. Co do zasady, w świetle art. 177 k.p.k., dziecko może zostać wezwane w charakterze świadka wielokrotnie w trakcie postępowania przygotowawczego oraz rozprawy. Procedura karna nie przewiduje żadnych konkretnych środków chroniących interesy dziecka – dziecko może być przesłuchane w obecności sprawcy, a zarówno prokurator, jak i obrońca mogą bezpośrednio zadawać dziecku pytania.

K.p.k. przewiduje jednak szczególny, przyjazny dziecku tryb przesłuchania. Możliwość zastosowania tego trybu uzależniona jest od rodzaju przestępstwa, wieku dziecka oraz jego roli procesowej (świadka i zarazem pokrzywdzonego albo wyłącznie świadka). Jeżeli dziecko w wieku poniżej 15 lat jest ofiarą albo świadkiem m.in. przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu bądź też przestępstwa seksualnego, powinno zostać przesłuchane w specjalnym trybie artykułów 185a i 185b k.p.k., który przewiduje zastosowanie szczególnych środków służących ochronie dobra dziecka. Przesłuchanie takie należy przeprowadzić tylko raz, w obecności psychologa, a w

---

³² Artykuł 216¹ Kpc ma zastosowanie do postępowań spornych i spraw dotyczących dziecka, podczas gdy art. 576 § 2 stosuje się do postępowań bezspornych i spraw dotyczących osoby lub majątku dziecka.

poкою, w którym odbywa się przesłuchanie, nie może być obecny sprawca lub jego obrońca. Ponadto, przesłuchanie powinno być prowadzone poza salą rozpraw, w specjalnie dostosowanym pomieszczeniu. W opisanym trybie można również przesłuchać dziecko-ofiarę wymienionych przestępstw w wieku powyżej 15 lat, natomiast starsze niż 15 lat dziecko będące świadkiem nie może już skorzystać z takiej opcji, może jednak zostać przesłuchane zdalnie (na mocy art. 177 § 1a k.p.k.).

Co do zasady, ramy prawne i praktyka przesłuchań dzieci w postępowaniu karnym są dobrze ugruntowane i – pomimo konieczności dalszego usprawnienia niektórych aspektów w tym obszarze – zapewniają pewien system ochrony dobra dziecka w trakcie postępowania.

8. Postępowanie administracyjne

W Polsce, postępowanie administracyjne jest dwuetapowe: dzieli się na postępowanie toczące się przed organami administracji, które wydają decyzje (w pierwszej i w drugiej instancji) oraz postępowanie toczące się przed sądami administracyjnymi, które zajmują się badaniem decyzji administracyjnych pod względem formalnym. Ścieżka administracyjna mogłaby, na przykład, okazać się właściwa do prowadzenia litygacji strategicznej w zakresie prawa dziecka do kształcenia włączającego. W tego rodzaju postępowaniu, dyrektor szkoły wydawałby decyzję w pierwszej instancji, a kurator oświaty w drugiej. Taka decyzja mogłaby zostać zaskarżona w pierwszej instancji przed wojewódzkim sądem administracyjnym. Ewentualna apelacja od wyroku wojewódzkiego sądu administracyjnego musiałaby zostać skierowana do Naczelnego Sądu Administracyjnego, który jest sądem drugiej instancji.

Nie ma przepisów szczególnych ani zasad praktyki, które regulowałyby udział dzieci w postępowaniu administracyjnym. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. o postępowaniu przed sądami administracyjnymi stanowi ogólnie, że osoba z ograniczoną zdolnością do czynności prawnych może uczestniczyć w postępowaniu w sprawach wynikających z czynności prawnych, których może dokonywać samodzielnie. W praktyce, przepis ten prowadzi do licznych problemów interpretacyjnych dotyczących określenia przypadków, w których małoletni może działać samodzielnie. Naczelny Sąd Administracyjny orzekł niedawno, że czternastolatek ma prawo występować o wydanie dokumentów stanu cywilnego dotyczących jego samego i jego rodziny. Naczelny Sąd Administracyjny uchylił rozstrzygnięcie sądu niższej instancji, który uznał, że małoletniemu nie przysługuje takie uprawnienie. Opisana sprawa jest doskonałym przykładem najbardziej dotkliwych problemów dotyczących uznawania prawa dzieci do uczestniczenia w postępowaniu administracyjnym.³³

9. Postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym

W myśl artykułu 79 Konstytucji każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej wydał prawomocne rozstrzygnięcie. Zgodnie z treścią Konstytucji orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne.

---

³³ „Małoletni stroną w postępowaniu administracyjnym”, Dziennik Warto Wiedzieć, <http://wartowiedziec.org/index.php/start/aktualnosci/31938-maoletni-stron-w-postpowaniu-administracyjnym>

Od 2015 r. Polska zmagą się z kryzysem konstytucyjnym, który poważnie podważył niezależności i skuteczność Trybunału Konstytucyjnego. Na skutek działań legislacyjnych i lekceważenia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, trzy osoby nominowane bez podstawy prawnej, zostały dopuszczone do orzekania w sprawach rozpatrywanych przez Trybunał Konstytucyjny. W efekcie istnieje poważne ryzyko, że wyrok zostanie wydany przez osobę niebędącą sędzią. Taka sytuacja może mieć bardzo negatywny wpływ na spójność orzecznictwa w Polsce i doprowadzić do niepewności prawa. W tym kontekście, Trybunał Konstytucyjny nie powinien być uznawany za skuteczny środek litygacji strategicznej na rzecz ochrony praw człowieka.³⁴

Dobór spraw

Jak już wspomniano, litygacja strategiczna zostanie przeprowadzona w obszarze dostępu do wymiaru sprawiedliwości, a w szczególności prawa do rzetelnego procesu w kontekście postępowań w sprawach nieletnich. Naszym głównym celem będzie uzyskanie orzeczenia sądu krajowego bądź międzynarodowego potwierdzającego naruszenie przysługującego dziecku z niepełnosprawnością intelektualną prawa do rzetelnego procesu, niezapewnienie zadowalających możliwości obrony w trakcie procesu oraz racjonalnego usprawnienia podczas przesłuchania (wysłuchania) dziecka bądź zastosowanie środków, które można byłoby uznać za sankcję karną.

Potencjalne ryzyka związane ze sprawą można podzielić na trzy główne grupy – ryzyka związane z osobą klienta, ryzyka prawne i strategiczne. Ryzyka związane z osobą klienta dotyczą konkretnego dziecka z niepełnosprawnością intelektualną i jego rodziców, jak również szczegółów danej sprawy. Mogą się one odnosić do wielu aspektów. Po pierwsze, zachowanie dziecka i rodziców w trakcie postępowania może wzbudzać obawy, w tym wątpliwości dotyczące ich działania w dobrej wierze. Może okazać się, że pod względem charakteru i podejścia nie są oni „najlepszymi klientami” w kontekście prowadzenia litygacji strategicznej w obszarze wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. Mogą również być zbyt przestraszeni, zmęczeni czy też zniechęceni, by chcieć sygnować swoim imieniem konkretną kwestię prawną czy też poradzić sobie z zainteresowaniem mediów. Przedstawiciel ustawy dziecka może odmówić współpracy z HFPC z obawy, że włączenie się organizacji w postępowanie może być postrzegane przez sąd jako wywieranie presji i może wpłynąć negatywnie na ostateczne rozstrzygnięcie sądu. Źródłem potencjalnych problemów może być również kwestia udzielenia pełnomocnictwa przez klienta, jeżeli ma on poważne trudności w komunikowaniu się.

Jeżeli zaś chodzi o ryzyka prawne, mogą one dotyczyć sytuacji, w której HFPC otrzymuje informację o sprawie, w momencie, w którym jest już za późno na interwencję na poziomie krajowym lub międzynarodowym. Ryzykowna jest również sytuacja, w której sprawa trafia do HFPC na względnie wczesnym etapie, a naruszenia praw człowieka są usuwane na późniejszych etapach postępowania, co ogranicza możliwość zaskarżenia danego rozstrzygnięcia. Wreszcie, postępowanie litygacyjne może okazać się czasochłonne – w szczególności, gdy sprawa trafi do ETPCz bądź też, gdy wytaczane jest powództwo cywilne po zakończeniu innego postępowania. W takiej sytuacji długi okres oczekiwania i brak natychmiastowych wymiernych wyników mogą zniechęcić klientów.

---

³⁴ Więcej informacji na temat początków i przebiegu kryzysu konstytucyjnego w Polsce, zob. Szuleka M. i in., *Kryzys konstytucyjny w Polsce 2015-2016*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2016, <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/09/HFPC-Kryzys-konstytucyjny-w-Polsce-2015-2016.pdf> (data dostępu: 3 lipca 2017).

Jeżeli chodzi o ryzyka strategiczne, obejmują one kilka możliwych sytuacji. Po pierwsze, przepisy prawa mogą zostać na tyle zmienione, że litygacja straci walor strategiczny. Jeżeli nie dojdzie do zmian prawnych, sąd może wydać orzeczenie, które będzie korzystne dla klienta, ale które nie będzie jednoznacznie potwierdzało naruszenia prawa do rzetelnego procesu sądowego. Takie rozstrzygnięcie wyklucza możliwość złożenia skargi do ETPCz. Z drugiej strony, orzeczenie sądu krajowego ustanawiające niższy standard ochrony może okazać się niekorzystne dla klienta. To umożliwiłoby wniesienie skargi do ETPCz, jednakże ETPCz może uznać, że polski Trybunał Konstytucyjny jest zdolny do zajęcia się sprawą w ramach kolejnego etapu postępowania, i orzeknie o niedopuszczalności skargi. Nawet jeżeli ETPCz uzna skargę za niedopuszczalną, klienci mogą zawrzeć ugodę z rządem bądź też sprawa może zostać rozstrzygnięta w drodze jednostronnej deklaracji. Nawet jeżeli oznaczałoby to potwierdzenie faktu naruszenia, pod względem strategicznym nie miałyby takiego samego znaczenia jak orzeczenie.

W przypadku litygacji dotyczącej prawa do rzetelnego procesu sądowego w postępowaniach w sprawach nieletnich, potencjalne ryzyko litygacji strategicznej należy ocenić jako umiarkowane i proporcjonalne do względnych korzyści orzeczenia.

Plan litygacji

10. Proces pozyskiwania klientów

Proces pozyskiwania klientów prowadzony będzie przy jednoczesnym wykorzystaniu różnorodnych kanałów. W każdym tygodniu HFPC otrzymuje dziesiątki listów od osób, które twierdzą, że padły ofiarą naruszeń praw człowieka. Nawet jeżeli wiele z tych skarg po przeprowadzeniu ich dalszej analizy okazuje się nieuzasadnionych, kierowana do nas korespondencja od lat stanowi źródło spraw procedowanych w ramach litygacji strategicznej. Poza tym – na swój sposób „pasywnym” – sposobem pozyskiwania klientów, HFPC będzie prowadzić aktywne poszukiwania spraw, w których doszło do naruszenia prawa do rzetelnego procesu w postępowaniu w sprawach nieletnich. Poszukiwania tego rodzaju prowadzone będą za pomocą ogłoszeń zachęcających klientów do kontaktu z zespołem spraw precedensowych, publikowanych na stronie internetowej HFPC oraz na Facebooku, a także poprzez cykliczne monitorowanie doniesień medialnych dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. Co więcej, członkowie zespołu litygacyjnego HFPC będą informować o naborze spraw podczas wystąpień radiowych i telewizyjnych. Na koniec, HFPC rozpocznie również współpracę z organizacjami oferującymi wsparcie dla nieletnich pozostających w konflikcie z prawem oraz ich rodzin.

11. Ścieżka litygacji

Wybór ścieżki litygacji uzależniony będzie od etapu, na którym dana sprawa trafia do HFPC. Pierwszym trybem proceduralnym będzie naturalnie postępowanie w sprawach nieletnich, w ramach którego HFPC działać będzie na rzecz ochrony prawa do rzetelnego procesu w toku postępowania w drugiej instancji. W postępowaniu w sprawach nieletnich nie ma możliwości złożenia skargi kasacyjnej,³⁵ a postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym jest nieskuteczne. W przypadku wydania niekorzystnego orzeczenia, HFPC złoży skargę do ETPCz. W sprawie przypominającej opisany wyżej przypadek zabrania przez policję chłopca z klasy na przesłuchanie bez rodziców, HFPC wytoczyłaby również powództwo cywilne o naruszenie dóbr

---

³⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z 27 lutego 2013 r., sygn. IV CZ 1/13.

osobistych takich jak godność, zdrowie czy dobre samopoczucie. Postępowanie takie umożliwiłoby sądom ustanowienie odpowiednich standardów traktowania obwinionych nieletnich, a w szczególności dzieci z niepełnosprawnością intelektualną.

12. Kluczowi partnerzy

Na potrzeby litygacji strategicznej prowadzonej w opisywanym zakresie, HFPC nawiąże współpracę z partnerami strategicznymi. Potencjalni sojusznicy to:

- Rzecznik Praw Obywatelskich
- Rzecznik Praw Dziecka
- Organizacje pozarządowe, takie jak Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Fundacja Court Watch, Polskie Stowarzyszenie Prawa Antydyskryminacyjnego, itp.
- Organizacje zawodowe takie jak Polskie Towarzystwo Psychologiczne, itp.
- Media.

13. Plan zarządzania ryzykiem

Pewne ryzyka wynikające z okoliczności osobistych klientów można ograniczyć poprzez dokładną selekcję spraw poprzedzającą zaangażowanie w sprawę, w tym w drodze przeprowadzania szczegółowych wywiadów z dzieckiem oraz jego rodzicami. Działania takie mogą również ograniczyć niektóre ryzyka prawne i strategiczne, np. możliwość zawarcia ugody z władzami publicznymi, itp.

Z kolei ryzyka związane z klientami, które pojawiają się w trakcie postępowań, można zniwelować dzięki ścisłej współpracy z klientami i ich rodzicami, w tym w drodze systematycznego informowania o stanie postępowania i możliwościach dalszych działań. Co więcej, podczas precedensowego postępowania sądowego klient może otrzymywać wsparcie i ochronę przed negatywnymi konsekwencjami przewlekłości postępowania ze strony sieci podmiotów wspierających, w sposób sformalizowany albo zupełnie nieformalny.

14. Dalsze działania

Litygacja strategiczna stanowi często początek skoordynowanych wysiłków zmierzających do przyspieszenia implementacji uzyskanego rozstrzygnięcia. Działania następcze mogą przyjmować różne formy, ale zdaniem HFPC w rozpatrywanym przypadku szkolenia i działalność rzecznicza na szczeblu krajowym mają szczególne znaczenie.

W ramach działalności rzeczniczej na szczeblu krajowym HFPC zainicjowałaby dyskusję na temat koniecznych zmian w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, podkreślając sankcyjny charakter tej procedury (a w szczególności postępowania poprawczego) oraz potrzebę ujęcie przepisami prawa odpowiednich gwarancji prawa dziecka do obrony, w tym prawa do adwokata. HFPC prowadziłaby również działalność rzeczniczą w dziedzinie kontroli przepisów prawnych pod względem ich zgodności ze standardami ochrony dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, biorąc pod uwagę fakt, że, jak zauważa MDAC, w gronie nieletnich skonfliktowanych z prawem takich osób jest nieproporcjonalnie dużo.

Na koniec należy zauważyć, że siła oddziaływania orzeczenia sądowego mierzona jest częstotliwością jego cytowania i stosowania w charakterze standardu. HFPC zamierza rozpocząć działalność edukacyjną służącą propagowaniu orzeczeń sądowych i innych standardów ochrony praw człowieka dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (np. wyroków ETPCz) wśród sędziów sądów rodzinnych. Działania takie mogą być realizowane poprzez cykl specjalistycznych szkoleń dla sędziów, przygotowanych i prowadzonych przez ekspertów HFPC we współpracy z innymi organizacjami pozarządowymi. W tym zakresie, HFPC powinno nawiązać partnerską współpracę z takimi organizacjami, jak Stowarzyszenie Sędziów Rodzinnych w Polsce, Stowarzyszenie Sędziów Rodzinnych Pro Familia, Stowarzyszenie Sędziów Themis czy Stowarzyszenie Sędziów Polskich Iustitia.

Poza wymienionymi działaniami, HFPC zamierza również rozpocząć określone akcje monitoringowe i badawcze. Uczestnicy obchodów Krajowego Dnia Strategii Innowacji Prawnej zgodnie stwierdzili, że nie ma kompleksowych danych dotyczących przestrzegania praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w otoczeniu instytucjonalnym takim jak szpitale psychiatryczne czy domy opieki społecznej. Choć doniesienia medialne wskazują na różnego rodzaju nieprawidłowości i naruszenia, nie przeprowadzono dotychczas w tym obszarze skoordynowanych i systematycznych działań monitoringowych. Takie działania mogą okazać się nie tylko szansą na przedstawienie rzetelnego opisu sytuacji, ale i okazją do wyboru spraw na potrzeby przyszłej litygacji strategicznej.

Zasoby

Czas potrzebny na uzyskanie ostatecznej decyzji w sprawie, wliczając w to długość okresu pozyskiwania klientów i przygotowania do postępowania sądowego, to około dwa lata. W skład zespołu potrzebnego do poprowadzenia litygacji strategicznej powinni wejść:

- członkowie zespołu litygacji strategicznej HFPC (prawnicy i specjalista ds. public relations),
- prawnik występujący pro bono,
- biegły psycholog.

Koszty takiej litygacji obejmują:

- opłaty sądowe,
- koszty podróży,
- koszty analiz eksperckich,
- koszty wsparcia przekazywanego klientowi.

Koszty prawne można pokryć na wiele sposobów takich jak współpraca pro bono z prawnikami i kancelariami prawnymi. W celu zapewnienia reprezentacji pro bono klientom fundacji, HFPC od lat prowadzi owocną współpracę z kancelariami prawnymi i pojedynczymi prawnikami, tworząc sieć ponad stu przedstawicieli zawodów prawniczych zaangażowanych w ochronę praw człowieka. Koszty wsparcia oferowanego klientom mogą zostać ograniczone dzięki współpracy z organizacjami pozarządowymi, które oferują wsparcie nieletnim i ich rodzinom w ramach swojej działalności, bądź też poprzez organizację nieformalnej sieci wsparcia.